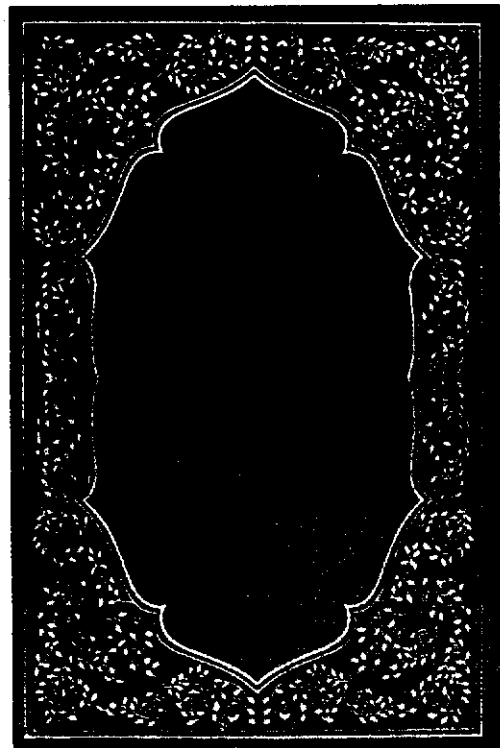

دقیق ورود او به مصر معلوم نیست، اما قدر مسلم از سال ۶۳۲ تا پایان عمرش سال ۶۴۶ در مصر بوده است؛ چراکه ابن ابی اصبیعه می گوید در سال ۶۳۲ هـ ق قسمتی از کلیات قانون ابن سینا را نزد او در مصر خوانده است.^۴ بسیاری از شرح حال نگاران منزلت علمی و مرتبت دانش و پژوهش وی را ستوده اند:

ابن کثیر گوید: «الحکیم المنطقی البارع فی ذلک جید السیرة فی احکامه.»^۵

و ابن ابی اصبیعه نوشته است: «هو الامام العالم، الصدر الکامل، سید العلماء و الحکماء، أوحذ زمانه، و علامة أوانه.»^۶

کشف الأسرار عن غوامض الأفكار

افضل الدين محمد بن نامور بن عبدالملك الخونجي

تحقيق: حسن ابراهيمي

«کشف الأسرار عن غوامض الأفكار» از جمله آثار مهم و ارزشمند منطقی است که تاکنون چاپ نشده و همچنان غبار فراموشی را بر چهره دارد. کشف الأسرار را یکی از سرآمدان، حکیمان، منطقیان و پزشکان تدوین کرده که جایگاه والایی در سیر تطور منطق در حوزه فرهنگ اسلامی دارد. مؤلف آن افضل الدين محمد بن نامور بن عبدالملك الخونجي، مکنی به ابو عبدالله است. وی از حکمای قرن هفتم هجری است که در جمادی الأولى سال ۵۹۰ هـ ق به دنیا آمد^۱، و در سال ۶۴۶ هـ ق در قاهره درگذشت^۲. تحصیلاتش را در ایران به انجام رسانیده است^۳ و از جمله کسانی بود که در پی حمله مغول، ترک وطن گفت و راهی دیار مصر گردید. تاریخ

۱- در خصوص محل تولد او احتمالات متعددی داده اند، برخی او را اهل خونج، از توابع آذربایجان (میان مراغه و زنجان) دانسته اند (در خصوص خونج ر. ک: شهاب الدین ابی عبدالله یاقوت الحموی، معجم البلدان، دار صادر لطباعة و النشر، دار بیروت للطباعة و النشر، بیروت ۱۳۵۷ هـ ق، ص ۴۰۷) و عده ای دیگر او را به خنج لار منسوب داشته اند. (ر. ک: احمد اقتداری: «لارستان کهن، تحقیقی درباره لارستان قدیم» تهران آذرماه ۱۳۳۴ ص ۱۵۸-۱۵۶.) و عبدالله جیوری در تحقیق طبقات الشافعیه، جمال الدین عبدالرحیم الأسنوی، خونجی را منسوب به خونجان از قرای اصفهان دانسته است (رک جمال الدین عبدالرحیم الأسنوی، طبقات الشافعیه، تحقیق عبدالله الجبوری، بغداد ۱۳۹۰، چاپ اول، ص ۵۰۲.)

۲- ر. ک: تاج الدین ابی نصر عبدالوهاب السبکی، طبقات الشافعیه الکبری، تحقیق عبدالفتاح محمد الحلو و محمود محمد الطنجی، چاپ اول، جزء هشتم، ص ۱۰۵.

- جلال الدین سیوطی، حسن المحاضرة فی أخبار مصر و القاهرة، ص ۱۳۱.
- صلاح الدین بن ایبک الصقوی، الوافی بالوفیات، تحت نظر س. دسدریغ، چاپ دوم، بیروت ۱۴۰۱، جزء پنجم، ص ۱۰۸.
- طاش کبری زاده، مفتاح السعادة و مصباح السیادة فی موضوعات العلوم، چاپ اول، حیدرآباد دکن، هند ج ۱ ص ۲۴۶.

- جمال الدین عبدالرحیم الأسنوی، طبقات الشافعیه، جزء اول، ص ۵۰۲.
- ابن کثیر، البداية و النهایة، تحقیق احمد ابو ملحم و جمعی دیگر، دار الکتب العلمیة، بیروت لبنان، مجلد سوم، جزء سیزدهم، ص ۱۸۷.
- ابن ابی اصبیعه، عیون الأنباء فی طبقات الأطباء، شرح و تحقیق نزار رضا، منشورات دارالمکتبة الحیة، بیروت ۱۹۶۵ م، ص ۵۸۶.

۳- ابی الفلاح عبدالحی بن العماد الحنبلی، شذرات الذهب فی أخبار من ذهب، بیروت، لبنان، مجلد سوم، جزء پنجم، ص ۲۳۶.

۴- ابن ابی اصبیعه، همان کتاب، ص ۵۸۵.

۵- ابن کثیر: همان، جزء سیزدهم ص ۱۸۷.

۶- ابن ابی اصبیعه، همان، ص ۵۸۶.

و ابن خلدون از آثار وی چنین یاد کرده است: « علی کتبه معتمد المشاركة لهذا العهد. »^۷

خونجی علاوه بر کشف الأسرار، آثار گرانبهای دیگری در منطق و طب از خود به جای گذاشته است. آنچه در منطق نگاشته است به قرار زیر است:

۱- الجمل فی مختصر نهاية الأمل فی المنطق.^۸

۲- الموجز فی المنطق.^۹

۳- مختصر الجمل.^{۱۰}

خونجی در موارد متعددی در کشف الأسرار خود ادعا کرده است که کتاب دیگری در شرایط نگاشته است، لیکن هیچ یک از منابع شرح حال نگار، یادای از این اثر نکرده اند.

در میان آثار منطقی خونجی، کشف الأسرار از اهمیت بیشتری برخوردار است. ابن خلدون در العبر درباره آن گوید: کتاب طویلی است در منطق، و طاش کبری زاده در مفتاح السعادة آن را جزء کتابهای بزرگ منطقی می آورد.

این کتاب در دو بخش منطق تصورات و منطق تصدیقات تنظیم یافته و مشتمل بر ده فصل است:

فصل اول در مقدمات بحث تعریفات.

فصل دوم در تعریفات.

فصل سوم تا هفتم در خصوص قضایا که مقدمه مبحث استدلال است.

فصل هشتم در قیاس.

فصل نهم در مختلطات.

فصل دهم در قیاسات شرطیه.

شیخ در منطق اشارات و نجات و به تبع او فخر رازی و افضل الدین خونجی دست به تغییراتی در منطق ارسطویی زده اند. از جمله اینکه بحث از مقولات را حذف کرده اند. تغییرات دیگری صورت گرفته که ابن خلدون در شرح آنها می گوید: «آنگاه متأخران پدید آمده اند و اصطلاح منطق را تغییر دادند و به بحث کلیات خمس، ثمره آن را ملحق کردند که عبارت از بحث درباره حدود و رسوم است و این مسائل را از کتاب برهان بدین کتاب نقل دادند و کتاب مقولات را حذف کردند، زیرا نظر منطقی درباره آنها عرضی است نه ذاتی، و به کتاب عبارت بحث درباره عکس را ملحق کردند. سپس درباره

قیاس از حیث انتاج آن برای مطالب بطور عموم به بحث پرداختند نه بر حسب ماده آن، بلکه بحث درباره ماده آن را که عبارت از کتب پنجگانه برهان، جدل، خطابه، شعر و سفسطه بود، حذف کردند. ممکن است گاهی بعضی از آنها قسمت اندکی از این مباحث پنجگانه را مورد توجه قرار دهند ولی بطور کلی چنان این مباحث یاد کرده را از یاد برده اند که گویی وجود نداشته است. « سپس ابن خلدون می افزاید: «نخستین کسی که بدین روشها رفتار کرد [یعنی تغییرات مذکور را در منطق ارسطویی و نه بخشی بوجود آورد] امام فخرالدین رازی بود و پس از او افضل الدین خونجی از روش وی پیروی کرد. »^{۱۱}

البته همانطور که دکتر ملکشاهی یادآوری کرده اند: تقسیم منطق به دو بخش عمده، منطق تعریفات و منطق حجت، توسط شیخ در اشارات و نجات عملی گردیده است و در واقع امام فخر و خونجی در این خصوص پیرو او بوده اند.^{۱۲}

خونجی در عین تأثیر پذیرفتن از شیخ و امام فخر رازی نظرات خاص و نوآوریهای در منطق دارد که این مقال جای گفتگو از آن نیست. کشف الأسرار بویژه بر ارموی و کاتبی قزوینی تأثیر بسزایی داشته است، تا آنجا که هر کدام از آنها شرحی بر کشف الأسرار نگاشته اند. کتاب شریف «بیان الحق بضممان الصدق» ارموی در واقع شرح و تقریر کشف الاسرار است، اگرچه ارموی خود به این مطلب در بیان الحق تصریح ننموده است، اما با

۷- ابن خلدون، کتاب العبر و دیوان المبتدأ والخیر فی ایام العرب و المعجم و البریر، منشورات دارالکتب اللبانی للطباعة و النشر، ۱۹۵۶، مجلد اول، قسم پنجم، ص ۸۸۵.

۸- حاجی خلیفه، کشف الظنون، ج ۱، ستون ۶۰۲.

۹- ماخذ پیشین، ج ۲، ستون ۱۹۰۱.

۱۰- ابن خلدون، العبر، ج ۵، ص ۸۸۶.

۱۱- ماخذ پیشین، ج ۵، ص ۸۸۵.

۱۲- حسن ملکشاهی: «ترجمه و شرح اشارات و تنبیهات ابن سینا، جلد دوم، بخش منطق، ص ۱۴.

۱۳- حاجی خلیفه، کشف الظنون، ج ۲، ستون ۱۴۸۶.

۲. نسخه دیگر نسخ سده هشتم و نهم است و آغاز و انجام ندارد. این نسخه در ۱۱۹ برگ ۲۳ سطری است.

۳. نسخه دارالکتب المصریه، که در ضمن مجموعه ای است مشتمل بر چهار کتاب منطقی. این نسخه به خط محمود بن فقیه محمد بن شرفشاه از شاگردان کاتبی قزوینی است و کتابت آن به سال ۶۷۹ هـ بوده است. این نسخه نسبت به دو نسخه دیگر از سلامت بیشتری برخوردار است.

هر سه نسخه، در مجموعه نسخ عکسی کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران مندرجند. اینجا لازم می دانم از مسؤولان آن کتابخانه گرانقدر، که مساعدت نموده و اجازه عکسبرداری از هر سه نسخه را به بنده دادند، تشکر کنم. بحمدالله تاکنون در حدود یک سوم کار انجام گرفته است و تصحیح و تحقیق مابقی آن به یاری خداوند منان و مساعدت یکی از دوستان صورت عمل خواهد پذیرفت.

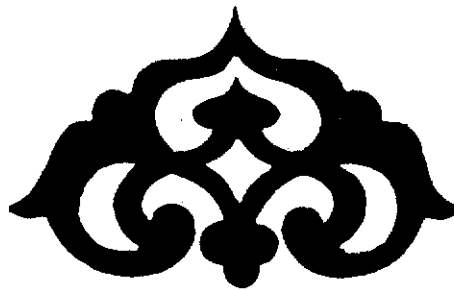

تأمل اندکی در بیان الحق وی و مقایسه آن با کشف الاسرار این نکته بخوبی روشن می گردد.

حاجی خلیفه به شرح کاتبی قزوینی اشاره کرده است ۱۳. گویا علامه حلی شرح کاتبی را در نزد او خوانده است؛ این مطلب را می توان از «المخلاصة» علامه دریافت. در کتاب یادشده در ضمن اجازه معروفه بنی زهره، درباره کاتبی نوشته اند: «کان من فضلاء العصر، واعلمهم بالمنطق، وله تصانیف کثیرة، قرأت علیه شرح الکشف الأما شد...» ۱۴.

تصحیح و تحقیق «کشف الأسرار عن غوامض الأفكار» خونجی براساس سه نسخه موجود از آن در حال انجام است، که عبارتند از:

۱. نسخه اسکوریال اسپانیا، کتابت اسماعیل بن ابراهیم بن طاسی بن یعقوب در چاشت روز پنجشنبه ۱۶ رجب ۶۵۹، در ۱۲۵ برگ ۲۵ سطری. با توجه به اینکه استنساخ این نسخه، سیزده سال پس از فوت مؤلف بوده، از اهمیت بسزائی برخوردار است.

۱۴- محمد تقی مدرس رضوی، احوال و آثار نصیرالدین، انتشارات بنیاد فرهنگ ایران، ۱۳۵۴، ص ۲۲۶.